

ΕΚΤΑΚΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 6ΗΣ ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1998

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΑΓΑΠΗΤΟΥ Γ. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗ

ΔΙΑΚΟΣΙΑ ΧΡΟΝΙΑ ΑΠΟ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ
ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΦΕΡΑΙΟΥ

ΕΙΣΗΓΗΣΗ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗ ΔΙΑΝΝΕΛΙΔΗ

Συνοπτική παρουσίαση τῆς θεσσαλικῆς καταγωγῆς καὶ τῆς βιογραφίας τοῦ
Ρήγα Βελεστινλή - Φεραίου.

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ ΑΡΙΣΤΟΒΟΥΛΟΥ Ι. ΜΑΝΕΣΗ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

I

Ἐπαναστάτης, δραματιστής, πρωτεργάτης τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ, πρω-
ταγωνιστής καὶ πρωτομάρτυρας τῆς ἐθνικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, πού τις
θεωροῦσε ἀδιαχώριστες, πολυδιάστατη προσωπικότητα μὲ ποικιλίμορφες δραστηριό-
τητες, αὐτὸς ἦταν ὁ Ρήγας Βελεστινλής - Φεραῖος, τῆ μνήμη τοῦ ὁποίου τιμοῦμε ἀπόψε.

Ἀπὸ τὸ βῆμα τῆς Ἀκαδημίας, ὡς βῆμα ἐλεύθερης καὶ κριτικῆς σκέψης, ἡ ἀντι-
μετώπιση τῶν ἱστορικῶν γεγονότων καὶ προσωπικοτήτων δὲν μπορεῖ νὰ γίνεται
ἀπλῶς δοξαστικά μὲ μνημειακούς ἐνθουσιασμούς καὶ συμβατικά ὑμνολόγια. Πρέπει
νὰ προσεγγίζονται μὲ κριτικὴ σκέψη ὡς ἐπιστημονικὰ προβλήματα. Αὐτὸν τὸν χαρα-
κτήρα ἔχει καὶ ἡ ἀποτίμηση τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας τοῦ Ρήγα.

Ἡ ἰδεολογία ἐν γένει, ὡς συνάρθρωση ἀντιλήψεων, παραστάσεων, ἐννοιῶν,
κρίσεων, πεποιθήσεων, προτύπων, ἀρχῶν καὶ ἀξιῶν, κυφορεῖται μέσα σὲ μία συγ-
κεκριμένη κοινωνία καὶ ἀποτελεῖ συνεκτικὸ στοιχεῖο της, ἐμπνέοντας καὶ τονώ-
νοντας τὴ δράση της. Τοῦτο συμβαίνει κατ' ἐξοχὴν μὲ τὴν πολιτικὴ ἰδεολογία, δηλαδὴ
τὴν ἀφορῶσα στοὺς τρόπους συγκρότησης, ὀργάνωσης, λειτουργίας καὶ ἄσκησης
τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, δηλ. βασικά τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.

Κάθε πολιτικὴ ἰδεολογία ἀποτελεῖ, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, μέσο διεκδίκησης κατὰ-
κτησης ἢ ἐπιβολῆς κάποιας ἐξουσίας. Αὐτὴ δὲ ἡ ἐξουσία ἐνδέχεται νὰ εἶναι εἴτε πα-
ρούσα καὶ κρατούσα, εἴτε μέλλουσα καὶ ἐπερχόμενη. Διότι ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία
λειτουργεῖ διαλεκτικά:

— ἄλλοτε μὲν συντηρητικά, ὅταν παράγεται ἀπὸ τὴν καθεστῶσα ἐξουσία καὶ διαμορφώνει μία κίβδηλη («πλαστή», «φανταστική», «ψεύτικη») συνείδηση τῶν ἐξουσιαζομένων γιὰ τὶς συνθήκες ὑπαρξῆς τους, ἀποκρύπτοντας, ἐξωραϊζοντας ἢ πάντως παραμορφώνοντας τὴν πραγματικότητα, ὥστε νὰ τὴν καθιστᾷ ἀποδεκτὴ καὶ νὰ ἐκμαιεῖ ἐτσι τὴ συναίνεσή τους· πρόκειται γιὰ τὴ λεγόμενη «κυρίαρχη ἰδεολογία» ποὺ συμβάλλει στὴν ἐπιβολὴ—στερέωση, διατήρηση καὶ ἀναπαραγωγὴ—τῆς ἐξουσίας τῶν κρατούντων·

— ἄλλοτε δὲ ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία λειτουργεῖ προοδευτικά, ἰδίως σὲ μεταβατικὲς ἱστορικὲς περιόδους, ὅταν διαμορφώνεται — σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὴν κρατούσα ἐξουσία καὶ ἰδεολογία — ὡς οἶονεῖ («ἀντι-ἰδεολογία»), ἀποκαλύπτοντας τὶς κοινωνικὲς σχέσεις καὶ ἀντιθέσεις ποὺ ἡ κυρίαρχη ἰδεολογία συγκαλύπτει, καὶ, τείνοντας, μὲ τὴν ἀμφισβήτηση τοῦ status quo, στὴν ἀλλαγὴ τῶν καθιερωμένων σχέσεων κυριαρχίας καὶ ὑποταγῆς. Μὲ τὴ διείσδυση δὲ καὶ τὴν ἐγχάραξή της στὶς συνειδήσεις τῶν ἐξουσιαζομένων, τὶς ἀφυπνίζει καὶ τὶς διαφοροποιεῖ, τὶς διεγείρει καὶ τὶς ὀργανώνει. Καὶ γίνεται «ὕλική δύναμη», κινήτρια τῆς δράσης τῶν μαζῶν ποὺ τὴν ἐνστερνίζονται· ἐτσι ἀποβαίνει ἐπαναστατικὴ.

II

Τέτοια ἦταν βασικὰ ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία ποὺ προσπάθησε νὰ διαμορφώσει καὶ διαδώσει ὁ Ρήγας. Θέλοντας νὰ ὀργανώσει ἓνα εὐρὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἄλλων ἐθνοτήτων τῆς Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, κατὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ, ἐπέδιωσε ἐν πρώτοις τὴν πνευματικὴ χειραφέτηση τῶν ραγιαδῶν μὲ τὴ διάδοση καὶ ἐκλαίτευση τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας ποὺ προέκυψε ἀπὸ τὶς πολιτισμικὲς ἀξίες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ καὶ ἀπὸ τὶς πολιτικὲς ἀρχὲς τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Πρὸς τοῦτο ἀνέπτυξε μία ἔντονη συγγραφικὴ, μεταφραστικὴ καὶ ἐκδοτικὴ δραστηριότητα, ἡ ὁποία μὲ τὶς ζυμώσεις ποὺ προκαλοῦσε, ἀπέβλεπε στὴν ἰδεολογικὴ προετοιμασίαν τοῦ ἐπαναστατικοῦ ἐγχειρήματος.

Μὲ τὸ «Φυσικῆς Ἀπάνθισμα», ἀπὸ γερμανικὰ καὶ γαλλικὰ συγγράμματα Φυσικῆς, ποὺ δημοσίευσε τὸ 1790, προσπάθησε νὰ εἰσφέρει, σὲ μία κοινωνία βυθισμένη στὴν ἀμάθεια, στὶς προλήψεις καὶ στὶς δεισιδαιμονίες, τὴν ἔλλογη ἐρμηνείαν τῶν φυσικῶν φαινομένων, βασισμένη στὶς γνώσεις καὶ στὰ ἐπιτεύγματα τῶν ἐφαρμοσμένων, θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ στὴν ὀρθολογικὴ σκέψη — ἐδῶ προβάλλει καὶ τὸ ἀπόφθεγμα «ὅποιος ἐλεύθερα συλλογᾶται, συλλογᾶται καλᾶ». Τὸν ἴδιο χρόνον δημοσιεύει τὸ «Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν» (διασκευὴ διηγημάτων γάλλου λογοτέχνη), μὲ τὸ ὁποῖο προτείνει μία νέα ἀντίληψη τῆς ζωῆς, ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τὴν

αύστηρότητα, δηλαδή την υποκρισία τῶν κοινωνικῶν ἡθῶν — πού ἐμπόδιζαν τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν εὐκρίνεια τῶν αἰσθηματικῶν καὶ ἐρωτικῶν συμπεριφορῶν — δίνοντας ἔτσι «μίαν ἰδέαν τῶν κατὰ τὴν Εὐρώπῃ ἡδονικῶν ἀναγνώσεων» καὶ ἀντιμαχόμενος τὸν πουριτανισμό τῆς ἐποχῆς. Παράλληλα, δὲ μὲ τὸν φλογερὸ «Θούριο» καὶ μὲ ἄλλα ἐπαναστατικὰ ἄσματα ἐνθουσίαζε, ἐμψύχωνε καὶ ξεσήκωνε τοὺς ραγιαδες κατὰ τῆς τυραννίας, θέτοντας τὸ δίλημμα: «*Καλλιότ' ἢ ναί μίας ὥρας ἐλεύθερη ζωὴ/παρὰ σαράντα χρόνια σκλαβιὰ καὶ φυλακὴ*».

Στοιχεῖα τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας τοῦ Ρήγα εἶναι διάσπαρτα σὲ ὅλα αὐτὰ τὰ κείμενά του πού διαπνέονται ἀπὸ φιλελεύθερες καὶ δημοκρατικὲς ἰδέες. Τὸ κείμενο ὅμως στὸ ὁποῖο κατ' ἐξοχὴν καὶ συστηματικὰ τὴν ἔχει διατυπώσει εἶναι τὸ ἐπιγραφόμενο «*Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις*» πού ἀποτελεῖ κατ' οὐσίαν ἓνα σχέδιο Πολιτεύματος ἢ Συντάγματος. Τὸ κείμενο τοῦτο τυπώθηκε στὴ Βιέννη, τὸ 1797, στὸ τυπογραφεῖο δύο Ἑλλήνων ἀπὸ τὴ Σιάτιστα τῆς Μακεδονίας, τῶν ἀδελφῶν Μαρκιδῆ-Πούλιου, οἱ ὁποῖοι ἐξέδιδαν καὶ τὴν πρώτη ἑλληνικὴ («*Ἐφημερίδα*»). Ἐπρόκειτο γιὰ ἓνα φυλλάδιο, τοῦ ὁποῖου ὁ πλήρης τίτλος ἦταν «*Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης [δηλ. τῶν εὐρωπαϊκῶν περιοχῶν τῆς τότε ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας], τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν Μεσογείων Νήσων καὶ τῆς Βλαχομογδανίας. Ὑπὲρ τῶν νόμων — Ἐλευθερία, Ἰσοτιμία, Ἀδελφότης — καὶ τῆς Πατρίδος*». Τὸ φυλλάδιο τοῦτο περιεῖχε τέσσερα ἐπὶ μέρους κείμενα: 1ον εἰσαγωγικά, μία ἐπαναστατικὴ Προκήρυξη, 2ον μία Διακήρυξη τῶν Δικαίων [δηλ. δικαιωμάτων] τοῦ Ἀνθρώπου, 3ον ἓνα Σχέδιο Πολιτεύματος-Συντάγματος («*Ἀρχὴ τῆς Νομοθετημένης Πράξεως κλπ.*») καὶ 4ον τὸν Θούριο.

Τὸ πολίτευμα πού σχεδίασε ὁ Ρήγας, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὴ Διακήρυξη Δικαιωμάτων καὶ ἀπὸ τὸ Σχέδιο Συντάγματος δὲν ἦταν μὲν πρωτότυπο. Τὰ κείμενα αὐτὰ ἀποτελοῦσαν κατὰ μεγάλο μέρος παράφραση τῆς γαλλικῆς Διακήρυξης Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τοῦ Πολίτη καὶ τοῦ Ἰακωβινικοῦ Συντάγματος τοῦ 1793 (μὲ δύο διατάξεις παρμένες ἀπὸ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1795). Ὑπῆρχαν ὅμως καὶ στοιχεῖα νέα, πρωτότυπα, καὶ ἀξιόλογες καινοτομίες, ἐπίσης δὲ προσαρμογές, καθὼς ὁ Ρήγας ἐπεχείρησε πρῶτος τὴ θεσμικὴ ὑλοποίηση τῶν φιλελεύθερων καὶ δημοκρατικῶν ἀρχῶν τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης στὴ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη.

Τὸ κράτος, τοῦ ὁποῖου ὁ Ρήγας σχεδίασε τὸ πολίτευμα, τὸ ὀνόμασε «*Ἑλληνικὴ Δημοκρατία*» (κατ' ἀντιστοιχία πρὸς τὴν «*République Française*»). Προτίμησε δὲ τὸν ὄρο «δημοκρατία», γιὰ νὰ ἀποδώσει στὰ ἑλληνικά τὸν ὄρο «*république*» (ἀπὸ τὸν λατινικὸ «*respublica*») πού σημαίνει «πολιτεία». Ἔτσι, δὲν ἀπέκλεισε μόνον τὴν ὅποιανδήποτε μορφή μοναρχικοῦ πολιτεύματος, μὲ κληρονομικὸ ἀρχηγὸ τοῦ κράτους, ἀλλὰ τὸ θέλησε θεμελιωμένο κατ' οὐσίαν στὴ δημοκρατικὴ ἀρχὴ τῆς

λαϊκῆς κυριαρχίας — «ἐν οἷς ὁ δῆμος ἐστὶν ὁ κρατῶν») κατ' Ἀριστοτέλη (Ἀθηναίων Πολιτεία ΧΛΙ, 2) — ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὶς ἐπὶ μέρους διατάξεις του. Αὐτὴν δὲ τὴν δημοκρατία τὴν προγραμματίσει ἑλληνική, ἐπειδὴ θεωροῦσε τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἰκανόν, στὴ συγκεκριμένη ἱστορικὴ συγκυρία τῆς ἐποχῆς, νὰ ἐκφράσει καὶ ἐφαρμόσει τὶς δημοκρατικὲς καὶ φιλελεύθερες ἰδέες, ποὺ συνδέονταν ἄλλωστε μὲ τὴν πολιτικὴ ἰδεολογία τῆς κλασικῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, τῆς ὁποίας ὁ νεώτερος Ἑλληνισμὸς ἐμφανιζόταν κληρονόμος καὶ κατάλληλος νὰ τὴν ἀναζωογονήσει.

Τέσσερα εἶναι τὰ βασικὰ γνωρίσματα τοῦ κράτους, τοῦ ὁποίου ὁ Ρήγας σχεδίασε τὸ Σύνταγμα: θὰ ἦταν κράτος ταυτόχρονα πολυεθνικόν, δημοκρατικόν, φιλελεύθερον, ἑλληνικόν.

III

Τὸ κράτος ποὺ θὰ ἰδρυόταν καὶ θὰ λειτουργοῦσε, σύμφωνα μὲ τὰ πολιτικὰ σχέδια τοῦ Ρήγα, θὰ εἶχε πολυεθνικὸ-διαβαλκανικὸ-χαρακτήρα. Μὲ τὴν εἰσαγωγικὴ προτασσομένη «Προκήρυξη» καλοῦνται νὰ ἐπαναστατήσουν ἀπ' ἑνὸς μὲν «ὁ Λαὸς ἀπόγονος τῶν Ἑλλήνων», ἀπ' ἑτέρου δὲ «ἔθλοι ὅσοι στενάξουν ὑπὸ τὴν δυσφορῶσάτην τυραννίαν τοῦ Ὀθωμανικοῦ βδελυρωτάτου δεσποτισμοῦ... ἔθλοι, Χριστιανοὶ καὶ Τοῦρκοι, χωρὶς κανέναν ξεχωριστὸν θρησκείας». Κατὰ τὸ ἄρθρο 1 τοῦ σχεδίου Συντάγματος «ἡ Ἑλληνικὴ Δημοκρατία εἶναι μία, μὲ ἕλον ὅπου συμπεριλαμβάνει εἰς τὸν κόλπον τῆς διάφορα γένη καὶ θρησκείας». Ὁ δὲ κυρίαρχος λαὸς — ἢ, κατὰ τὴν ὀρολογία τοῦ Ρήγα — «ὁ αὐτοκράτωρ λαὸς εἶναι ἔθλοι οἱ κάτοικοι» τῆς χώρας (τοῦ «βασιλείου») «χωρὶς ἐξαιρέσειν θρησκείας καὶ διαλέκτου, Ἕλληνες, Βούλγαροι, Ἀλβανοί, Βλάχοι, Ἀρμένηδες, Τοῦρκοι καὶ κάθε ἄλλο εἶδος γενεᾶς» (ἄρθρο 7). Ἐπίσης στὸν «Θούριον» καλοῦνται «Βουλγάροι κι' Ἀρβανῆτες, Ἀρμένιοι καὶ Ρωμιοί, Ἀράπηδες καὶ ἄσπροι νὰ ζώσωμεν σπαθί». Κοινὸς ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ ὀθωμανικοῦ ἀπολυταρχικοῦ δεσποτικοῦ καθεστώτος, μετὰ δὲ τὴν ἀπελευθέρωση — ἀφοῦ «ὁ κόσμος νὰ γλυτώσει ἀπ' αὐτὴν τὴν πληγὴ / κ' ἐλευθέρου νὰ ζῶμεν ἀδελφία εἰς τὴν γῆν» — αὐτονόητη θεωρεῖται ἡ συνύπαρξις καὶ ἡ συμβίωσις ἔθλων τῶν «γενῶν» ποὺ συμπολέμησαν.

Ὁ Ρήγας, σχεδιάζοντας τὸ μετεπαναστατικὸ πολυεθνικὸ κράτος, τοῦ ὁποίου γεωγραφικὴ ἀπεικόνισις ἦταν ἡ «Χάρτα τῆς Ἑλλάδος» ποὺ τὴν τύπωσε τὸ 1797, εἶχε προφανῶς ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ τρία παρόμοια ἱστορικὰ πρότυπα. Κατὰ χρονολογικὴ σειρά: α) ἀπὸ τὸ πολυεθνικὸ κράτος τοῦ Μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς ἀρχαιότητος, ποὺ εἶχε ἐπεκταθεῖ ἕως τὰ βᾶθη τῆς Μικρᾶς Ἀσίας κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τοῦ ὁποίου τὴν προσωπογραφία εἶχε ἄλλωστε τυπώσει καὶ κυκλοφορήσει ὁ Ρήγας, ἐπιδιώκοντας νὰ συνδέσει ἰδεολογικὰ τὸ νέο κράτος μὲ μνημεις

προγονικοῦ κλέους τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς ἀρχαιότητος, πρὸς τοῦτο δὲ εἶχε φροντίσει καὶ γὰρ τῇ μετάφραση στὰ ἑλληνικά καὶ τὴν ἐκδοση τοῦ ἔργου τοῦ Abbé Barthélemy «Περὶ ἡγήσεις τοῦ νέου Ἀναχάρσιδος εἰς τὴν Ἑλλάδα». β) ἀπὸ τὸ προηγούμενο τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἡ ὁποία ἐκτεινόταν στὴ Χερσόνησο τοῦ Αἴμου καὶ στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ περιλάμβανε ὁμοίως διάφορα γένη καὶ φυλές, ἀλλὰ βαθμιαῖα εἶχε ἐξελληνισθεῖ, ὅπως συνάγεται, π.χ., ἀπὸ τὴν ἐπίσημη καθιέρωση καὶ τὴν κοινὴ χρῆση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας· γ) ἀπὸ τὸ παράδειγμα — ποῦ τὸ ζοῦσε ὁ Ρήγας — τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, στὸ πλαίσιο τῆς ὁποίας συμβίωναν τότε πολλὲς φυλές καὶ ἐθνότητες ὑπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ σουλτάνου.

Ἐπῆρχε ὅμως μία οὐσιώδης διαφορὰ τῶν πολυεθνικῶν αὐτῶν μορφωμάτων ἀπὸ τὸ κράτος τοῦ ὁποίου τὸ Σύνταγμα σχεδίασε ὁ Ρήγας. Διότι ἐπρόκειτο γὰρ ἀνελεύθερα καθεστῶτα, χαρακτηριζόμενα ἀπὸ τὸν συγκεντρωτικὸ καὶ ἀπολυταρχικὸ τρόπο ἀσκησης τῆς ἐξουσίας. Ἀντίθετα, ἡ ἔννοια καὶ μόνη τοῦ Συντάγματος, ὡς τοῦ νομικοῦ πλαισίου τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, σημαίνει ἐξ ὀρισμοῦ τὴ λειτουργία θεσμικῶν περιορισμῶν τῆς καὶ τὴν ἀρνηση τῆς ἀπολυταρχίας, εἶναι δὲ ἀποτρεπτικὴ τῆς αὐθαιρεσίας. Τὸ πολυεθνικὸ κράτος τοῦ Ρήγα θὰ ἦταν σαφῶς «κράτος δικαίου», ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, ἀφοῦ σ' αὐτὸ θὰ ἔπρεπε «οἱ νόμοι νάν' ὁ πρῶτος καὶ ὁ μόνος ὁδηγός», ἡ ἀσκηση τῆς ἐξουσίας θὰ ὑπέκειτο σὲ κανόνες προστατευτικοὺς τῶν δικαιωμάτων τῶν πολιτῶν, δὲν θὰ εἶχε δὲ ἐπικεφαλῆς οὔτε βασιλεῖς οὔτε αὐτοκράτορες οὔτε σουλτάνους. Νόμιζε, δηλαδή, ὁ Ρήγας ὅτι θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ διατηρηθεῖ κατ' ἀρχὴν ἡ ὑπάρχουσα στὸ ὀθωμανικὸ κράτος πολυεθνικὴ συμβίωση, νὰ ἀλλάξουν ὅμως τὰ νομικοπολιτικὰ πλαίσιά της, μὲ τὴν ἀντικατάσταση τῆς δεσποτικῆς ἐξουσίας τῶν σουλτάνων ἀπὸ μία δημοκρατικὴ ἐξουσία μὲ φορέα τὸν λαὸ ποῦ κατοικοῦσε τὴ χώρα — ἀσχέτως ἐθνότητος, θρησκείας καὶ γλώσσας.

Ἀπὸ τὸ σύνολο τῶν θεσμῶν καὶ διατάξεων τῆς «Νέας Πολιτικῆς Διοίκησης» συνάγεται ὅτι, κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Ρήγα, τὸ προγραμματιζόμενον πολυεθνικὸ κράτος θὰ θεμελιωνόταν ἀφ' ἑνὸς στὴν ἑλληνικὴ παιδεία, ὡς πολιτισμικὴ συνιστάμενη, καὶ ἀφ' ἑτέρου στὴν πολιτικὴ ἰδεολογία καὶ στὶς φιλελεύθερες καὶ δημοκρατικὲς ἀρχές τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης. Αὐτὰ θὰ ἦταν, κατὰ τὸν Ρήγα, τὰ «στοιχεῖα συνοχῆς» τῶν ἐθνολογικά, γλωσσικά καὶ θρησκευτικὰ διαφορετικῶν πληθυσμῶν ποῦ θὰ συνέθεταν τὸ νέο κράτος. Γιὰ νὰ λειτουργήσουν δὲ ὡς συνεκτικὸς δεσμὸς οἱ ἐν λόγω πολιτισμικὲς ἀξίες ἔπρεπε νὰ γίνουν γνωστὲς καὶ ἀποδεχτέες, ὥστε νὰ καταστοῦν γνώμονες πολιτικῆς ἀρετῆς. Ἡ ἔντονη καὶ πολύμορφη ἐκδοτικὴ δραστηριότητα τοῦ Ρήγα σὲ τοῦτο ἀκριβῶς ἀπέβλεπε.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὰ προαναφερθέντα ὑπῆρχε καὶ ἓνα ἄλλο σημαντικὸ «στοιχεῖο συνοχῆς» ποῦ ὁ Ρήγας δὲν ἔλαβε ὅμως ὑπ' ὄψη καὶ δὲν τὸ ἀξιοποίησε: τὴν

Ἐκκλησία, ὡς συνεκτικὸ ἰστόν. Ἡ παράλειψη αὐτῆ θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγηθεῖ: Πρῶτον, ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐπέδωκε νὰ περιλάβει στὴν κοινὴ ἐπαναστατικὴ προοπτικὴ καὶ τοὺς μουσουλμάνους — Τούρκους καὶ Ἀλβανούς — καθὼς καὶ τοὺς Ἑβραίους, ἐγγυώμενος ἰσοτιμίως τὴν «ἐλευθερία κάθε εἴδους θρησκείας, Χριστιανισμοῦ, Τουρισμοῦ, Ἰουδαϊσμοῦ» (ἄρθρο 7 τῶν «Δικαιῶν τοῦ Ἄνθρώπου»). Δεύτερον, διότι ἦταν σαφῶς ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν ἀντικληρικὴ ἰδεολογία τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ. Τρίτον — τὸ καὶ ἀποφασιστικότερο, ἴσως — διότι ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ὡς κατ' ἐξοχὴν θεματοφύλακας τῆς βυζαντινῆς παράδοσης, ἦταν συνδεδεμένη καὶ βεβαρυμένη μὲ τὴν ἰδεολογία τοῦ κρατικοῦ δεσποτισμοῦ. Τὴν ἐποχὴ δὲ τοῦ Ρήγα ἡ ἱεραρχία τῆς Ἐκκλησίας εἶχε δεδηλωμένως ταχθεῖ ἐχθρικὴ ἀπέναντι στὶς φιλελεύθερες καὶ δημοκρατικὲς ἰδέες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ ποὺ τὶς θεωροῦσε ἀσυμβίβαστες πρὸς τὶς χριστιανικὲς παραδόσεις τῆς «καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς». Δεῖγμα ἄκρως χαρακτηριστικὸ τῶν ἀπόψεων τῆς ἐπίσημης Ἐκκλησίας εἶναι ὅσα, μεταξὺ ἄλλων, ἔγραφε τὸ 1798, ὁ πατριαρχικὸς συντάκτης τῆς «Πατρικῆς Διδασκαλίας», βάσει τῆς ἀποστολικῆς ἐπιταγῆς «Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίας ὑπερεχούσας ὑποτασσέσθω. Οὐ γὰρ ἔστιν ἐξουσία εἰμὴ ἀπὸ Θεοῦ» (Ἀποστ. Παύλου, πρὸς Ρωμαίους ιγ', 1-2): «Κλείσατε τὰ αὐτία σας εἰς τὰς ἐλπίδας τῆς ἐλευθερίας... Εἶναι ἐναντία εἰς τὰ ρητὰ τῆς Θείας Γραφῆς καὶ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων, ὅπου μᾶς προστάζουν νὰ ὑποτασσώμεθα εἰς τὰς ὑπερεχούσας Ἀρχάς, ὅχι μόνον τὰς ἐπιεικεῖς, ἀλλὰ καὶ τὰς σχολιάς, διὰ νὰ ἔχωμεν θλιῖψιν εἰς αὐτὸν τὸν κόσμον... καὶ ἐλπίδα ὅχι ἐνταῦθα, ἀλλ' εἰς τὴν μέλλουσαν ζωὴν». Ἔτσι ἐξηγεῖται — ἔστω ἐν μέρει — καὶ ἡ «σφοδρὰ» ἀπὸ τὸν πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε' ἀποκήρυξη τοῦ Σχεδίου Συντάγματος τοῦ Ρήγα, «ὅτι πλήρες τυγχάνει σαθρότητος, ἐκ τῶν δολερῶν αὐτοῦ ἐννοιῶν τοῖς δόγμασι τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως ἐναντιούμενον».

Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ Ρήγα δὲν ἦταν ὅμως μονοσήμαντη. Ὁ Διαφωτισμὸς τὸν ὁποῖο καλλιεργοῦσε δὲν ἦταν ἀπλὴ ἀπομίμηση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἔτσι, ναὶ μὲν δὲν θεωροῦσε τὴν Ὁρθόδοξην Ἐκκλησίαν ὡς θετικὸ στοιχεῖο τῶν πολιτικῶν ἐπιδιώξεών του, γι' αὐτὸ καὶ τὴν ἀγνοοῦσε στὸ πλαίσιο τοῦ πολι-

τεύματος τῆς «Νέας Πολιτικῆς» Διοίκησης». Ὅμως τῇ χριστιανικῇ θρησκείᾳ καθ' ἑαυτὴν τὴν προέβαλλε: «Ἡ σημαία ὅπου βάνεται εἰς τὰ μπαϊράκια καὶ παντιέραις τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας εἶναι ἓν ρόπαλον τοῦ Ἡρακλέους μὲ τρεῖς σταυροὺς ἐπάνω» (ἀναγράφεται στὸ Παράρτημα κειμένου τοῦ Συντάγματος). Ἐτσι ὁ Ρήγας συνδυάζει ἓνα σύμβολο τῆς ἀρχαιοελληνικῆς μυθολογίας μὲ τὸ σύμβολο τῆς Χριστιανοσύνης ἐν γένει (ὄχι εἰδικὰ τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς παράδοσης). Ἐπίσης στὸν «Θούριο», ἀπευθυνόμενος πρὸς «Τούρκους καὶ Ρωμιούς» ἢ «Χριστιανούς καὶ Τούρκους» τοὺς καλεῖ (νὰ κάμωμεν τὸν ἕρκον ἐπάνω στὸν σταυρὸν) (στ. 19-22), ὥστε (νὰ λάμψη ὁ σταυρὸς) (στ. 122-3). Ἡ χριστιανικὴ πίστη τοῦ Ρήγα φαίνεται ἐδῶ νὰ κατισχύει, μολοντί ἀντιφάσκουσα πρὸς τὴν εὐρύτητα τῶν σχεδίων του νὰ συνεγείρει ὅλους τοὺς καταπιεζομένους ἀπὸ «τὴν δυσφορωτάτην τυραννίαν τοῦ βδελυροτάτου δεσποτισμοῦ» τῆς σουλτανικῆς ἐξουσίας, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν (ἀλλοθρήσκων) Τούρκων.

IV

Τὸ πολυεθνικὸ κράτος ποὺ προγραμματίζεε ὁ Ρήγας μὲ τὴ «Νέα Πολιτικὴ Διοίκηση» ἦταν δημοκρατικόν. Προφανῆς καὶ ἔντονος προβάλλει ὁ δημοκρατικὸς χαρακτήρας τῆς σχεδιαζόμενης κρατικῆς ὀργάνωσης. Ἡ «Ἑλληνικὴ Δημοκρατία», ὅπως ὀνομάζεται (ἄρθρο 1 τοῦ Σχεδίου Συντ.), βασιίζεται στὴ λαϊκὴ κυριαρχία, στὴν αὐτοκρατορία τοῦ λαοῦ. Ἡ κυριαρχία (αὐτοκρατορία) «εἶναι θεμελιωμένη εἰς τὸν λαόν». Ἡγουν ὁ λαὸς μόνον ἠμπορεῖ νὰ προστάξη... δι' ὅλα χωρὶς κανένα ἐμπόδιον» (ἄρθρο 25 τῆς Διακήρυξης τῶν «Δικαιῶν τοῦ ἀνθρώπου»). «Ὁ αὐτοκράτωρ λαὸς εἶναι ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ βασιλείου [κράτους] τούτου κ.λπ.» (ἄρθρο 7 Σχ.Σ.). Ἐπιβεβαίωση δὲ τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ἀποτελεῖ ἡ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος: «νὰ εἴμεθα ὅλοι ἴσοι καὶ ὄχι ὁ ἓνας ἀνώτερος ἀπὸ τὸν ἄλλον» (ἄρθρο 2 Διακ.), «ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, Χριστιανοὶ καὶ Τούρκοι κατὰ φυσικὸν λόγον εἶναι ἴσοι. Ὅταν πταίση τινὰς... ὁ νόμος εἶναι ὁ αὐτός, ...ἦγουν δὲν παιδεύεται ὁ πλούσιος ὀλιγώτερον καὶ ὁ πτωχὸς περισσότερον διὰ τὸ αὐτὸ σφάλμα, ἀλλὰ ἴσια ἴσια». Στὸ θεσμικὸ ἐπίπεδο ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος ἐπιβάλλει τὴν ἴση συμμετοχὴ ὅλων τῶν πολιτῶν στὴν ἀσκηση τῆς νομοθετικῆς λειτουργίας καὶ στὴν ἐκλογή τῶν ἀξιωματούχων, τῶν βουλευτῶν καὶ ἀντιπροσώπων τοῦ ἔθνους (ἄρθρο 29 Διακ., ἄρθρα 8 ἐπ.Σχ.Σ.), καθὼς καὶ ἴσο δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι (ἄρθρο 28 Σχ.Σ.) καὶ τῆς ἀνάδειξης σὲ ἀξιώματα καὶ πρόσληψης σὲ δημόσιες ὑπηρεσίες (ἄρθρο 5 Διακ.).

Ἡ θεσμικὴ συγκρότηση καὶ ἡ ὀργανωτικὴ δομὴ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας βασιζόταν ἐπίσης σὲ προωθημένη ἐφαρμογὴ τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς μὲ τὴν πρώιμη, γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, καθιέρωση τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας (τῶν ἀρρένων) καὶ μὲ τὸν

συνδυασμό πρωτοβάθμιων λαϊκῶν συναθροίσεων καὶ ἐθνικῆς Συνέλευσης ὡς Νομοθετικοῦ Σώματος: τῆς «Ἐθνικῆς Παραστάσεως», ἡ ὁποία «παρασταίνει ὅλον τὸ ἔθνος, τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ, τὸ ὁποῖον εἶναι ὡς θεμέλιον τῆς ἐθνικῆς παραστήσεως, καὶ ὄχι μόνον οἱ πλοῦσιοι ἢ οἱ κοτζιαμπασηδες» (ἄρθρα 11 ἐπ., 21 ἐπ., 39 ἐπ. Σχ.Σ.). Σαφῆ δημοκρατικὸν χαρακτήρα εἶχαν ἐπίσης ἡ ἐνιαύσια θητεία τῶν μελῶν τοῦ Νομοθετικοῦ Σώματος, ἡ ἐξάρτηση τῆς ἰσχύος τῶν ψηφιζόμενων — «προβαλλόμενων» — νόμων ἀπὸ τῆ «συγκατάθεσις ὅλου τοῦ λαοῦ» (ἄρθρο 4 Διακ.) καὶ ἀπὸ τῆ λαϊκῆ ἐπικύρωση (ἄρθρα 58-60 Σχ.Σ.) ποὺ ὑποδῆλωνε ἓνα εἶδος λαϊκοῦ veto, συνδυασμένου μὲ οἷον νομοθετικὸν δημοψήφισμα. Ἡ δημοκρατία δὲν θὰ ἦταν, ἐπομένως, ἀποκλειστικὰ «ἀντιπροσωπευτικὴ». Προβλέπονταν ἄλλωστε καὶ ἄλλοι θεσμοὶ «ἄμεσης δημοκρατίας», ὅπως μία μορφή «δημοψηφίσματος» σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις (ἄρθρο 50 Σχ.Σ.) καθὼς καὶ «λαϊκῆς πρωτοβουλίας» (ἄρθρα 115-117 Σχ.Σ.), ἐνῶ ἐξ ἄλλου καθιερωνόταν καὶ τὸ αἰρετὸ τῶν δικαστῶν (ἄρθρα 88, 91, 95, 96-97).

Ὁ ἔντονος δημοκρατικὸς χαρακτήρας τοῦ πολιτεύματος τοῦ Ρήγα ὀλοκληρῶνεται, στὸ ἐπίπεδο τῶν σχέσεων τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν, μὲ τὴν ὑπαγωγή τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας, δηλ. τοῦ πενταμελοῦς «Ἐκτελεστικοῦ Διοικητηρίου» («Διευθυντηρίου»), κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ Directoire τοῦ γαλλικοῦ Συντάγματος τοῦ 1795) ὑπὸ τὸ Νομοθετικὸν Σῶμα (ἄρθρο 75 ἐπ. Σχ.Σ.). Ἔτσι, ἡ κατὰ τὸν Montesquieu διάκριση τῶν ἐξουσιῶν ἔχει σχετικὸν χαρακτήρα, ἐφ' ὅσον καθιερῶνεται μᾶλλον τὸ κατὰ τὴν διδασκαλία τοῦ Rousseau δημοκρατικότερο σύστημα τῆς λεγόμενης «κυβερνώσας Βουλῆς».

Ἐσχατὴ ἐφαρμογὴ τῆς ἀρχῆς τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας ἀποτελεῖ ἡ ἀναγνώρισις σὲ κάθε πολίτη τοῦ δικαιώματος ἀντίστασις «ὅταν τὸν καταθλίβουν καὶ τὸν ἀδικοῦν» (ἄρθρο 33 Διακ.), ἀκόμη δὲ καὶ τοῦ δικαιώματος ἐπανάστασις «ὅταν ἡ Διοίκησις βιάζῃ, ἀθετῇ, καταφρονῇ τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ καὶ δὲν εἰσακούῃ τὰ παράπονά του» (ἄρθρο 35 Διακ.).

Ἀξίες ἰδιαίτερης μνείας, ὡς δηλωτικῆς τῆς δημοκρατικῆς ποιότητος τοῦ πολιτεύματος τοῦ Ρήγα, εἶναι καὶ οἱ διατάξεις «περὶ τῆς σχέσεως τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας μὲ τὰ ξένα ἔθνη», οἱ ὁποῖες ὀρίζουν ὅτι «Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς εἶναι φίλος καὶ φυσικὸς σύμμαχος μὲ τὰ ἐλεύθερα ἔθνη» (ἄρθρο 118 Σχ.Σ.), ὅτι «οἱ Ἕλληνες δὲν ἀνακατώνονται εἰς τὴν διοίκησιν τῶν ἄλλων ἐθνῶν, ἀλλ' οὕτε εἶναι εἰς αὐτοὺς δεκτοὶν νὰ ἀνακατωθοῦν ἄλλοι εἰς τὴν ἐδική των» (119) καί, τέλος, «δὲν κάμνουν ποτὲ εἰρήνην μὲ ἓναν ἐχθρὸν ὅπου κατακρατεῖ ἑλληνικὸν τόπον» (121).

V

Ἐνα τρίτο συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ πολιτεύματος τοῦ Ρήγα εἶναι ὁ φιλελεύθερος χαρακτήρας τῆς «Νέας Πολιτικῆς Διοικήσεως», ὁ ὁποῖος τεκμηριώνεται ἀπὸ

πλήθος άτομικῶν ἐλευθεριῶν καὶ θεμελιωδῶν δικαιωμάτων ποὺ προβλέπονται καὶ κατοχυρώνονται ἀπὸ τῆ διακήρυξη τῶν «Δικαιῶν τοῦ Ἀνθρώπου» ποὺ προτάσσεται τοῦ Σχεδίου Συντάγματος.

Αὐτὰ τὰ ἐξ ὑποκειμένου δίκαια, δηλαδὴ δικαιώματα, θεωροῦνται «φυσικὰ» καὶ εἶναι (ἄρθρο 2): «πρῶτον τὸ νὰ εἴμεθα ὅλοι ἴσοι καὶ ὄχι ὁ ἓνας ἀνώτερος ἀπὸ τὸν ἄλλον· δεύτερον νὰ εἴμεθα ἐλεύθεροι, καὶ ὄχι ὁ ἓνας σκλάβος τοῦ ἀλλοινοῦ· τρίτον νὰ εἴμεθα σίγουροι εἰς τὴν ζωὴν μας καὶ κανένας νὰ μὴν ἠμπορῇ νὰ μᾶς τὴν πάρῃ ἀδίκως καὶ κατὰ τὴν φαντασίαν του· καὶ τέταρτον τὰ κτήματα ὅπου ἔχομεν κανένας νὰ μὴν ἠμπορῇ νὰ μᾶς ἐγγίξῃ» (ἐν προκειμένῳ ὁ Ρήγας ἀποφεύγει νὰ μιλήσει γιὰ προστασία τῆς ἰδιοκτησίας ἐν γένει, ποὺ θὰ περιλάμβανε καὶ τὶς μεγάλες γαιοκτησίες). Στὴ συνέχεια καθιερώνεται ἡ ἰσότηता ἐνώπιον τοῦ νόμου (ἄρθρο 3 Διακ.), διευκρινίζεται δὲ ὅτι «ἡ ἐλευθερία εἶναι ἐκείνη ἡ δύναμις ὅπου ἔχει ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸ νὰ κάμῃ ὅλον ἐκεῖνο ὅπου δὲν βλάπτει εἰς τὰ δίκαια τοῦ γειτόνου του», καὶ προστίθεται ὡς «ἠθικὸν σύνορον τῆς ἐλευθερίας» τὸ ρητό: «Μὴν κάμῃς εἰς τὸν ἄλλον ἐκεῖνο ὅπου δὲν θέλεις νὰ σὲ κάμουν» (ἄρθρο 6), μὲ ἄλλες λέξεις ὁ Ρήγας καθιστᾷ νομικὴ ἐπιταγὴ τὴν ἠθικὴ ἐπιταγὴ «ὃ σὺ μισεῖς ἐτέρῳ μὴ ποιήσης» ἢ, θετικὰ, τὸ εὐαγγελικὸ «καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως», ποὺ θυμίζει καὶ τὴν καντιανὴ «κατηγορικὴ προσταγὴ».

Ἀκολουθεῖ σειρά ὅλη δικαιωμάτων: «νὰ φανερώσωμεν τὴν γνώμην μας καὶ τοὺς συλλογισμούς μας, τόσον μὲ τὴν τυπογραφίαν, ὅσον καὶ μὲ ἄλλον τρόπον· τὸ δίκαιον τοῦ νὰ συναθροίζομεθα εἰρηνικῶς· ἡ ἐλευθερία κάθε εἴδους θρησκείας, Χριστιανισμοῦ, Τουρκισμοῦ, Ἰουδαϊσμοῦ» (ἄρθρο 7). Προστατεύεται ἐπίσης ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ ἀσφάλεια ἀπὸ παράνομες συλλήψεις καὶ φυλακίσεις (ἄρθρο 10), θεσπίζεται ἡ ἀρχὴ *nullum crimen nulla poena sine lege* καὶ ἡ ἀπαγόρευση τῆς ἀναδρομικότητος τῶν ποινικῶν νόμων (ἄρθρο 14), ἐπίσης τὸ τεκμήριο ἀθωότητος τοῦ κατηγορουμένου, ἡ ἀπαγόρευση τῶν βασανιστηρίων (13) καὶ τῆς δουλείας (18), ἡ ἀναλογία ἐγκλήματος καὶ ποινῆς (15), ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐπαγγέλματος (17), τὸ δίκαιωμα τοῦ ἀναφέρεσθαι (32), θεσπίζονται ἐξ ἄλλου — ἐδῶ πρόκειται γιὰ πρωτότυπες καὶ πρωτοποριακὰς γιὰ τὴν ἐποχὴ του θέσεις τοῦ Ρήγα — ὀρισμένα κοινωνικὰ δικαιώματα, ὅπως δίκαιωμα γιὰ ἐργασία, γιὰ κοινωνικὴ περίθαλψη, γιὰ ἐκπαίδευση. Π.χ. «Αἱ δημόσιαι συνδρομαὶ καὶ ἀνταμοιβαὶ εἶναι ἓνα ἱερὸν χρέος τῆς πατρίδος... χρεωστεῖ μίαν βοήθειαν εἰς τοὺς δυστυχεῖς ἐγκατοίκους, τόσον εἰς τὸ νὰ τοὺς προμηθεύσῃ νὰ ἔχουν τί νὰ ἐργάζωνται, ὅσον καὶ νὰ δώσῃ τρόπον ζωῆς εἰς ἐκείνους ὅπου δὲν ἠμποροῦν πλέον νὰ δουλεύσουν...» (ἄρθρο 21 Διακ.). Ἐπίσης θεσπίζεται ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευση: «Ὅλοι χωρὶς ἐξαιρέσιν ἔχουν χρέος νὰ ἠξέυρουν γράμματα· ἡ πατρὶς ἔχει νὰ καταστήσῃ σχολεῖα εἰς ὅλα τὰ χωρία διὰ τὰ ἀρσενικὰ.

και θηλυκά παιδιά. Ἐκ τῶν γραμμάτων γεννᾶται ἡ προκοπή, μετὴν ὅποιαν λάμπουν τὰ ἐλεύθερα ἔθνη» (ἄρθρο 22 Διακ.). Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐκπαίδευση ἡ στοιχειώδης ἰσότητα τῶν δύο φύλων καθιερώνεται καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν στρατιωτικὴ ὑπηρεσία, ἡ ὁποία εἶναι ὑποχρεωτικὴ (ἄρθρο 109 Σχ.Σ.), ὀρίζεται δὲ ὅτι «Ἡ διαφορὰ τῶν πολεμικῶν βαθμῶν... ὅπου ἔχουν οἱ ἀξιωματικοί, τὰ ξεχωριστὰ σημεῖα τῶν καὶ ἡ ὑποταγὴ τῶν ἀπλῶν στρατιωτῶν, εἶναι μόνον ἐν ὅσῳ διαρκεῖ ἡ δουλεύσεις τοῦ πολέμου, καθὼς τελειώση ὁμως, εἶναι ὅλοι ἴσοι καὶ ἀδελφοί» (ἄρθρο 111). Χαρακτηριστικὴ δὲ τοῦ φιλελεύθερου χαρακτήρα τοῦ πολιτεύματος, ὡς ἔκφραση τῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας τοῦ Ρήγα, εἶναι ἡ διάταξη τοῦ προβλέπει τὴν παροχὴ ἀσύλου σὲ «ὄλους τοὺς ἀδικημένους ξένους καὶ ὅλους τοὺς ἐξωρισμένους ἀπὸ τὴν πατρίδα τῶν δι' αἰτίαν τῆς ἐλευθερίας» (ἄρθρο 120 § 1 Σχ.Σ.).

Τέλος, μετ' εἰδικὴν διάταξίν του τὸ Σύνταγμα (ἄρθρο 122) ἐγγυᾶται «τὴν ἀπόλαυσιν ὅλων τῶν δικαίων τοῦ ἀνθρώπου» γιὰ τὰ ὁποῖα ἔγινε ἤδη λόγος.

VI

Ὁ ἑλληνικὸς χαρακτήρας τοῦ νέου κράτους, τοῦ ὁποίου τὸ πολίτευμα σχεδίασε ὁ Ρήγας, εἶναι ἓνα τέταρτο συστατικὸ στοιχεῖο τοῦ ποὺ συνάγεται σαφῶς τόσο ἀπὸ τὸ γράμμα ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς «Νέας Πολιτικῆς Διοικήσεως». Ἐν πρώτοις — καὶ τοῦτο εἶναι ἰδιαζόντως κείρας σημασίας — τὸ κείμενό της εἶναι γραμμένο στὰ ἑλληνικά. Ἀρχίζει μετ' εἰς λέξεις «Ὁ λαὸς ἀπόγονος τῶν Ἑλλήνων». Τὸ σχεδιαζόμενον νέο κράτος ὀνομάζεται («Ἑλληνικὴ Δημοκρατία») (ἄρθρο 1 κ.α. Σχ.Σ.) «Ὁ ἑλληνικὸς λαός, τουτέστιν ὁ εἰς τοῦτο τὸ βασίλειον [κράτος] κατοικῶν» (ἄρθρο 2). Ἐκεῖνος ὅπου ὀμιλεῖ τὴν ἀπλὴν ἢ τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ βοηθεῖ τὴν Ἑλλάδα!.. εἶναι Ἑλληὴν καὶ πολίτης (ἄρθρο 4 παρ. 7). Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καθιερώνεται ὡς ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ κράτους: «Ὅλοι οἱ νόμοι καὶ προσταγαὶ γίνονται εἰς τὴν ἀπλὴν τῶν Ἑλλήνων γλῶσσαν, ὡς πλεόν εὐκατάληπτον καὶ εὐκόλον νὰ σπουδασθῇ ἀπ' ὅλα τὰ εἰς τὸ βασίλειον [κράτος] τοῦτο ἐμπεριεχόμενα γένη», ὁμοίως οἱ δικαστικὲς ἀποφάσεις καὶ οἱ ἄλλες δημόσιες πράξεις (ἄρθρο 53), ὅλες δὲ ἐκδίδονται («ἐν ὀνόματι τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ») (ἄρθρο 61). Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα διδάσκεται ὑποχρεωτικῶς στὰ σχολεῖα (ἄρθρο 22 Διακ.). Ἐπίσης συνεχῆς καὶ ἐπανειλημμένη εἶναι ἡ χρῆση τοῦ ὄρου «Ἑλληὴν» καὶ «ἑλληνικὸς» στίς διατάξεις τῆς «Νέας Πολιτικῆς Διοικήσεως»: «ἑλληνικὸς λαός» (ἄρθρα 2, 61, 118), «ἑλληνικὸς τόπος» καὶ «ἑλληνικὴ γῆ» (ἄρθρα 55, 121), «Ἑλληγες», «Ἑλληγίδες» (ἄρθρα 109, 119, 122 καὶ Παράρτημα). Καὶ πρέπει στὸ σημεῖο αὐτὸ νὰ ἐξάρω τὴν προδρομικὴ ἐπιλογὴ καὶ συμβολὴ τοῦ Ρήγα, ὅσον ἀφορᾷ τὸ γλωσσικὸ ζήτημα: προώθησε τὴν χρῆση τῆς «ἀπλῆς» ἑλληνικῆς γλῶσσας ὡς «πλεόν εὐκατάληπτης» — μιᾶς πρώ-

της μορφῆς δημοτικῆς, ἀνάμικτης μὲ λόγια στοιχεῖα —, τὴν ὅποια ὄχι μόνον χρησιμοποίησε ὁ ἴδιος στὰ κείμενά του καὶ τὴν διέδωσε, ἀλλὰ καὶ τὴν καθιέρωσε ὡς ἐπίσημη γλῶσσα τοῦ προγραμματισμένου νέου κράτους.

Ἡ μέριμνα τοῦ Ρήγα νὰ προσδώσει βασικά ἑλληνικὸ χαρακτήρα στὸ κράτος πού θὰ προέκυπτε μετὰ τὴν ἀποτίναξη τοῦ ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ, δὲν ἦταν ἀυθαίρετη. Ἀπεναντίας, ἡ διαγραφόμενη ὑπεροχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου ἦταν θεμιτῆ, καθὼς ἀνταποκρινόταν σὲ μία ἱστορικὰ διαπιστωμένη κατάσταση πού ὑπῆρχε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη στὴ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς κυρίως ἑλληνικὲς περιοχές, τὸ ἑλληνικὸ στοιχεῖο ἦταν διάσπαρτο σὲ παροικίες πού ὑπῆρχαν σὲ ὅλη τὴ βαλκανικὴ χερσόνησο, στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη, στὴ Μικρὰ Ἀσία, στὸν Εὐξείνιο Πόντο. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνα μεγάλη ἦταν ἡ οἰκονομικὴ καὶ ἡ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη τοῦ Ἑλληνισμοῦ σ' αὐτὲς τὶς περιοχές. Μέσω ἰδίως τῆς ἑλληνικῆς ἐμπορομεσιτικῆς ἀστικῆς τάξης καὶ μέσω τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, οἱ ἄλλες βαλκανικὲς ἐθνότητες ἔρχονταν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὶς προοδευτικὲς, φιλελεύθερες καὶ δημοκρατικὲς, πολιτικὲς ἰδέες τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Στὴν («καθ' ἡμᾶς Ἀνατολήν») ἑλληνικὰ κυρίως ἦταν τὰ σχολεῖα, τὰ τυπογραφεῖα καὶ τὰ ἐκδιδόμενα βιβλία καὶ ἄλλα δημοσιεύματα, μέσω τῶν ὁποίων οἱ Ἕλληνες διανοούμενοι μεταλαμπάδευαν τὶς ἀρχὲς τοῦ Διαφωτισμοῦ. Γνώσεις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας εἶχαν οἱ ἀλλοεθνεῖς κάτοικοι τῶν περιοχῶν ὅπου ἤκμαζαν συμπαγεῖς ἑλληνικὲς παροικίες. Ὡς γλῶσσα τοῦ ἐμπορίου εἶχε καθιερωθεῖ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ἦταν δὲ ἡ πιὸ κοινὴ καὶ εὐρύτερα διαδεδομένη, ἡ *lingua franca*, ἐνῶ ἡ λέξις «Ἕλληνας» εἶχε καταστῆ στὴ γλῶσσα τῶν ἄλλων ἐθνοτήτων συνώνυμη μὲ τὸ «μορφωμένος» καὶ τὸ «ἐμπορος».

Μὲ αὐτὰ τὰ δεδομένα εὐλόγως ὁ Ρήγας θέλησε νὰ στηρίξει τὰ πολιτικὰ του σχέδια κατὰ πρῶτο λόγο στὸ ἑλληνικὸ ἔθνος, ὄχι ἀπλῶς ἐπειδὴ ὁ ἴδιος ἀνῆκε σ' αὐτό, ἀλλὰ ἐπειδὴ τὸ θεωροῦσε, ἐξ ἀντικειμένου, ὡς τὸ πιὸ ὄριμο νὰ ἀσπασθεῖ καὶ διαδώσει τὶς δημοκρατικὲς καὶ φιλελεύθερες ἰδέες καί, μὲ βάση αὐτὲς, νὰ πρωταγωνιστήσῃ καὶ θέσει σὲ κίνηση τὴν ἐπαναστατικὴ διαδικασία, ὥστε, μαζί μὲ τὶς ἄλλες βαλκανικὲς ἐθνότητες, νὰ ἀποτινάξῃ τὴν ὀθωμανικὴ κυριαρχία καὶ νὰ ὀργανώσῃ καὶ διευθύνῃ τὸ νέο κράτος μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσή.

Πρέπει συναφῶς νὰ σημειώσω ὅτι ἡ διαγραφόμενη ὑπεροχὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου στὸ πλαίσιο τοῦ προγραμματιζόμενου πολυεθνικοῦ κράτους θὰ ἦταν, στὴν πράξη, πολιτισμικῆς κυρίως ὕψους, ἐμμέσως δέ, ἐκ τῶν πραγμάτων, καὶ οἰκονομικοπολιτικῆς. Πάντως δὲν ἦταν θεσμικὰ ὀργανωμένη. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ διάχυτὴ «ἑλληνικότητα», μὲ τὴν καθιέρωση τῆς ἑλληνικῆς ὀνομασίας καὶ γλώσσας δὲν προβλεπόταν, στὴ «Νέα Πολιτικὴ Διοίκηση», καμμία εἰδικὴ προνομιακὴ ρύθμιση ὑπὲρ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου εἴτε συλλογικῶς εἴτε ἀτομικῶς.

VII

Ἀπὸ τὰ προλεχθέντα ἀνακύπτει τὸ ἐρώτημα: ἂν καὶ πῶς θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ συνυπάρξουν καὶ συλλειτουργήσουν τὰ τέσσερα βασικά στοιχεῖα τοῦ συνέθεταν τὸ σχεδιαζόμενο ἀπὸ τὸν Ρήγα νέο κράτος — πολυεθνικό, δημοκρατικό, φιλελεύθερο, ἑλληνικό — καὶ κατὰ πόσον ἓνα τέτοιο κράτος, μὲ μεγάλη ἐδαφικὴ ἔκταση καὶ ἐθνικὴ ἀνομοιογένεια, θὰ εἶχε προοπτικὴ βιωσιμότητος, τόσο καθεαυτὸ ὅσο καὶ σὲ συνάρτηση μὲ τὰ διαπλεκόμενα συμφέροντα τῶν μεγάλων Δυνάμεων τῆς ἐποχῆς στὴν Ἑγγὺς Ἀνατολή. Ἔτσι τίθεται τὸ ζήτημα τῆς ἀντιστοιχίας τῶν πολιτικῶν σχεδίων τοῦ Ρήγα πρὸς τὴν τότε ἱστορικὴ πραγματικότητα.

α. Σὲ σχέση μὲ τὸν πολυεθνικό, εἰδικότερα, χαρακτήρα τοῦ προγραμματιζόμενου νέου κράτους δημιουργήθηκε, ὕστερα ἀπὸ χρόνια, σὲ ὀρισμένους ἢ ἐντύπωση ὅτι πρόθεση τοῦ Ρήγα ἦταν ἡ ἴδρυση μιᾶς Βαλκανικῆς Ὅμοσπονδίας, ὅτι δηλαδὴ ἡ πολιτικὴ του ἰδεολογία καὶ τὰ πολιτικά του σχέδια, ὅπως ἀποτυπώθηκαν ἰδίως στὰ κείμενα τῆς «Νέας Πολιτικῆς Διοικήσεως», ἀπέβλεπαν σὲ μία ὁμοσπονδιακῆς ὑφῆς θεσμοποίηση τῆς συνύπαρξης τῶν βαλκανικῶν λαῶν μετὰ τὴν ἀποτίναξη τοῦ ὀθωμανικοῦ δεσποτισμοῦ.

Ἡ ἐκδοχὴ αὐτὴ ἄρχισε νὰ προβάλλεται ἀορίστως, ἰδίως ἀπὸ τὸ δεύτερο ἡμῖσι τοῦ 19ου αἰῶνα, ἀπὸ διάφορους διανοομένους, ὑπὸ τὴν ἐπίδραση τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν. Ὁ Ρήγας θεωρήθηκε δηλαδὴ, ἀναδρομικά, σὰν ὁ πνευματικὸς πρόγονος τῆς ἰδέας μιᾶς Βαλκανικῆς Ὅμοσπονδίας, ὅπως τὴν φαντάζονταν μὲ τὴ διεθνιστικὴ τους νοοτροπία οἱ σοσιαλιστὲς τῆς ἐποχῆς, τόσο στὴν Ἑλλάδα ὅσο καὶ στὶς ἄλλες βαλκανικὲς χῶρες, νομίζοντας ὅτι ἔτσι θὰ ξεπερνοῦσαν τὰ ἐπὶ μέρους ἀμοιβαίως δυσεπίλυτα ἐθνικὰ προβλήματα τοῦ τοῦς ἀπασχολοῦσαν. Ὅταν ὅμως αὐτὸ τὸ νεφελῶδες ὄραμα μιᾶς σοσιαλιστικῆς βαλκανικῆς ὁμοσπονδίας μετέπεσε, κατὰ τὸ πρῶτο ἡμῖσι τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνα, σὲ σύνθημα τῆς Γ' Κομμουνιστικῆς Διεθνοῦς (Κομιντέρν) — ὁ δὲ Γ. Κορδάτος τὸ υἱοθέτησε στὸ βιβλίο του «Ὁ Ρήγας Φεραῖος καὶ ἡ Βαλκανικὴ Ὅμοσπονδία», 1945, ἐνῶ σὲ προγενέστερο ἔργο του «Ὁ Ρήγας Φεραῖος καὶ ἡ ἐποχὴ του», 1931, χαρακτήριζε τὸν Ρήγα «πρόδρομο τοῦ νεώτερου ἑλληνικοῦ ἱμπεριαλισμοῦ!» — καὶ κατέστη ἰδεολόγημα γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῆς σοβιετικῆς πολιτικῆς στὰ Βαλκάνια, εἶναι προφανὲς ὅτι δὲν μπορούσε νὰ ἔχει καμμία σχέση μὲ τὴν πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ Ρήγα, ὁ ὁποῖος ἤθελε ἓνα κράτος δημοκρατικό, φιλελεύθερο καὶ ἑλληνικό.

β. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ ἐκδοχὴ ὅτι τὸ κράτος τοῦ σχεδίαζε ὁ Ρήγας θὰ εἶχε ὁμοσπονδιακὸν χαρακτήρα, θὰ σχημάτιζε δηλαδὴ μιὰ «Βαλκανικὴ Ὅμοσπονδία», δὲν εὔσταθεῖ οὔτε ἀπὸ νομικὴ-συνταγματικὴ οὔτε ἀπὸ κοινωνικο-πολιτικὴ καὶ ἱστορικὴ ἄποψη. Ἐνα κράτος τοῦ περιλαμβάνει περισσότερες τῆς μιᾶς ἐθνότητες

δὲν ἔχει κατ' ἀνάγκην καὶ ὀπωσδήποτε ὁμοσπονδιακὸν χαρακτήρα. "Ὅλες οἱ μορφές ὁμοσπονδιοποίησης — βασικῶς, εἴτε ὁμοσπονδίες κρατῶν εἴτε ὁμοσπονδιακὰ κράτη — προϋποθέτουν ἐξ ὀρισμοῦ τὴν ὑπαρξὴ περισσώτερων κρατῶν, τὰ ὅποια ἐνώνουνται μεταξὺ τους μὲ ὁμοσπονδιακοὺς θεσμούς. "Ὅμως, εἶναι προδήλως καὶ ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ὁ Ρήγας δὲν ἔκρινε πῶς τὰ βαλκανικὰ ἔθνη θὰ σχηματίζαν καθένα τὸ δικό του κράτος καὶ ὅτι αὐτὰ τὰ κατ' ἰδίαν ἔθνικα κράτη θὰ συνενώνονταν σὲ ἓνα σύνθετον κράτος μὲ ὁμοσπονδιακὴν δομὴν καὶ μορφήν. Ρητῶς ἄλλωστε προβλέπεται στὸ Σχέδιον Συντάγματος τοῦ Ρήγα ὅτι «Ἡ Ἑλληνικὴ Δημοκρατία εἶναι μία, μὲ ὅλον ὅπου περιλαμβάνει εἰς τὸν κόλπον τῆς διάφορα γένη καὶ θρησκείας καί... εἶναι ἀδιαίρετος» ὡς «ἓνα συνεσφιγμένον ἀδιάλυτον σῶμα» (ἄρθρον 1). Φορέας δὲ τῆς κυριαρχίας δὲν θὰ ἦταν οἱ ἐπὶ μέρους ἔθνικες ομάδες, ἀλλὰ ὁ λαὸς ὡς σύνολο ἴσων πολιτῶν, ὡς ἀτόμων καὶ ὄχι ὡς μελῶν ἐπὶ μέρους συλλογικῶν ὄντοτήτων.

Ἐπρόκειτο δηλαδή, γιὰ ἐνιαῖον, καὶ ὄχι «σύνθετον» κράτος ὅπως εἶναι οἱ ὁμοσπονδίες, στὶς ὁποῖες ὑπάρχει μία πρόσθετη κρατικὴ ὄντοτητα ἐπέκεινα καὶ ὑπεράνω τῶν ἐπὶ μέρους ἔθνικῶν κρατῶν. Στὸ πλαίσιον τοῦ πολιτεύματος τοῦ Ρήγα οἱ διάφορες ἐθνοτήτες — τῶν ὁποίων τὰ ἐδαφικὰ ὅρια δὲν ἦταν ἄλλωστε τότε ὅλα σαφῆ, εὐδιάκριτα καὶ σταθερὰ — δὲν ἀναγνωρίζονταν ὅτι ἔχουν ἰδιαιτέρη ὑπόστασιν καθ' ἑαυτὰς, ὡς ἔθνοτικες ομάδες καὶ χωριστὲς συλλογικὲς ὄντοτήτες. Ἀπλῶς, στὸ πολυεθνικὸν δημοκρατικὸν κράτος, βάζει τῆς ἀρχῆς τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας καὶ τῆς συναφοῦς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος, ὅλοι οἱ πολῖτες του ὡς ἄτομα, (ἀσχέτως ἔθνικῶν, θρησκευτικῶν ἢ γλωσσικῶν ἰδιαιτεροτήτων καὶ συσσωματώσεων) θὰ συμμετεῖχαν στὴ διαχείρισιν τῶν κοινῶν. Καὶ μία, ἐπὶ πλέον καίριας σημασίας διαπίστωση: στὸ πολίτευμα τοῦ Ρήγα δὲν ὑπάρχει οὔτε ἴχνος ὁμοσπονδιακοῦ στοιχείου, δὲν προβλέπεται, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, κανένας θεσμὸς καὶ καμμίαν διαδικασίαν ρύθμισσιν τῶν σχέσεων μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐθνοτήτων πού νὰ ὑποδηλώνει κάποιαν, ἔστω ὑποτυπώδη, μορφήν ὁμοσπονδιακῆς κρατικῆς ὀργάνωσης. Ἡ δὲ ὑπαρξὴ δεύτερης Βουλῆς — τῆς «Βουλῆς τῶν Γερόντων» — οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον μπορεῖ νὰ σημαίνει καθ' ἑαυτὴν καὶ κατ' ἀνάγκην κάτι τέτοιο. Πρῶτον, διότι σύστημα δύο Βουλῶν δὲν ὑπάρχει μόνον στὰ ἐν γένει ὁμοσπονδιακὰ κράτη, ἀλλὰ λειτουργεῖ καὶ σὲ πολλὰ ἐνιαῖα κράτη, ὅπως ἄλλωστε καὶ στὴ Γαλλίαν, τῆς ὁποίας τὸ Σύνταγμα τοῦ 1795 ἔλαβε ἐν προκειμένῳ ὡς πρότυπον ὁ Ρήγας, ἀλλὰ ὅπως καὶ στὴ χώρα μας λειτουργήσε Γερουσία ὑπὸ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1844 καὶ ὑπὸ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1927. Καὶ δεύτερον — καὶ ἰδίως — διότι σ' αὐτὴν τῇ δεύτερῃ Βουλῇ («τῶν Γερόντων») δὲν θὰ ἀντιπροσωπεύονταν οἱ κατ' ἰδίαν ἐθνοτήτες, ὡς αὐτοτελεῖς συλλογικὲς ὄντοτήτες — ὅπως συμβαίνει στὶς ὁμοσπονδίες — ἀλλὰ οἱ ἐκλογεῖς ὡς ἄτομα, ὅπως ἀκριβῶς καὶ στὴ «Βουλῇ τῶν 500»,

γ. Σχεδιάζοντας ὁ Ρήγας τὴν ἴδρυση ἑνὸς πολυεθνικοῦ κράτους, φαίνεται νὰ παρέβλεψε ἕνα ἱστορικό γεγονός: ὅτι μετὰ τὴ γαλλικὴ Ἐπανάσταση εἶχε πιά ἀρχίσει νὰ παρέρχεται ἡ ἐποχὴ τῶν πολυεθνικῶν κρατῶν καὶ εἶχε ἔρθει ἡ ἐποχὴ τῶν ἐθνικῶν κρατῶν. Βάσει τῆς «ἀρχῆς τῶν ἐθνοτήτων» — κάθε ἔθνος καὶ κράτος, κάθε κράτος καὶ ἔθνος — ἀρχῆς ποὺ ἦταν λογικὴ προέκταση τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς — τὰ διάφορα ἔθνη ἐπεδίωκαν νὰ ἀποκτήσουν καθένα τὸ δικό του κράτος, γεγονός ποὺ στὰ Βαλκάνια ἐκδηλώθηκε πράγματι λίγο ἀργότερα μὲ τὴν ἐξαρση τοῦ σλαβικοῦ ἐθνικισμοῦ.

Παρὰ τὴν ἐπαναστατικὴ αἰσιοδοξία τοῦ Ρήγα, ὅτι γιὰ τὴ βιωσιμότητα τοῦ ὑπὸ ἴδρυση πολυεθνικοῦ κράτους συνεκτικὸς δεσμὸς ἐπαρκῆς θὰ ἦταν τὰ ιδεώδη τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ τοῦ ριζοσπαστικοῦ Διαφωτισμοῦ, τὸ πολυεθνικὸ-διαβαλκανικὸ κράτος ποὺ προγραμματίζε ὡς ἐλληνικὸ, ἐμπεριεῖχε μία βασικὴ ἀντινομία, ἡ ὁποία, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὰ ἄλλα δύο στοιχεῖα του — τὸν δημοκρατικὸ καὶ τὸν φιλελεύθερο χαρακτήρα του — θὰ ὀδηγοῦσε σὲ ἀδιέξοδο. Διότι δυοῖν θάτερον: εἴτε ἡ λειτουργία τῶν φιλελεύθερων καὶ δημοκρατικῶν θεσμῶν θὰ ἀπέληγε, βάσει καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς πλειοψηφίας, στὴ βαθμιαία κάμψη καὶ στὴ σταδιακὴ ἀποβολὴ τοῦ ἐλληνικοῦ χαρακτήρα τοῦ κράτους, δεδομένου ὅτι οἱ Ἕλληνες θὰ ἦσαν πάντως μειοψηφία στὸ σύνολο τῶν ἄλλων βαλκανικῶν ἐθνοτήτων, ἐνῶ ἡ πλειοψηφία θὰ ἦταν σλαβική: εἴτε, γιὰ νὰ διατηρηθεῖ, παρὰ ταῦτα, ὁ ἐλληνικὸς χαρακτήρας τοῦ κράτους — ἡ «Ἑλληνικὴ Δημοκρατία» μὲ ἐπίσημη καὶ κοινὴ γλῶσσα τὴν ἐλληνικὴ κ.τ.τ., — μὲ ἄλλες λέξεις, γιὰ νὰ διατηρήσει τὸ ἐλληνικὸ ἔθνος τὴν οἰονεὶ «ἡγεμονικὴ» θέση του μέσα στὸ ἐνιαῖο — πολυεθνικὸ ἀλλὰ ἐλληνικὸ — κράτος, θὰ ἔπρεπε οἱ δημοκρατικοὶ καὶ φιλελεύθεροὶ θεσμοὶ νὰ ἀτονήσουν βαθμηδὸν ἢ νὰ καταλυθοῦν.

Ἐὰν ἡ βιωσιμότητα τοῦ κράτους, τοῦ ὁποίου τὸ πολίτευμα σχεδίασε ὁ Ρήγας, ἦταν προβληματικὴ, ὥστόσο μὲ τὴ ριζοσπαστικὴ πολιτικὴ ἰδεολογία του δὲν ἔβλεπε ἀπλῶς ὀράματα, ἀλλὰ λειτουργοῦσε πρακτικά, χρησιμοποιώντας τὴν ὡς μέσο πολιτικῆς διαπαιδαγώγησης καὶ ἰδεολογικῆς χειραφέτησης, μὲ βασικὰ παιδευτικὸ χαρακτήρα. Γενικότερα, μέσω τῆς παιδείας προωθοῦσε τὴν πολιτικὴ ὀρίμανση τῶν μαζῶν, ὡς προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐθνικὴ καὶ τὴν πολιτικὴ ἀπελευθέρωση τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τῶν ἄλλων λαῶν τῆς βαλκανικῆς χερσονήσου. Ὁ Ρήγας ἐπεδίωξε, μὲ τὴν ἐπαναστατικὴ του δραστηριότητα καὶ μὲ τὴ διάδοση τῶν δημοκρατικῶν καὶ φιλελεύθερων ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ, νὰ φέρει τὰ Βαλκάνια στὴν Εὐρώπη ἢ — ἔστω — τὴν Εὐρώπη στὰ Βαλκάνια. Ἰπὸ αὐτὴν τὴν ἔννοια μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς ὁ πρῶτος νεοέλληνας εὐρωπαῖος.

Τὸ πολίτευμα πού σχεδίασε ὁ Ρήγας δὲν ἀποτελοῦσε τόσο ἓνα νομικὸ κείμενο, μὲ προοπτικὴ πρακτικῆς ἐφαρμογῆς, ὅσο ἓνα ἐπαναστατικὸ μανιφέστο γιὰ τὴν ἰδεολογικὴ προπαρασκευὴ τῆς ἐξέγερσης κατὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ δεσποτισμοῦ. Καὶ γενικότερα, μὲ τὰ διάφορα κείμενά του, πολιτικά, λογοτεχνικά, ἐπιστημονικά-ἐκλαϊκευτικά, μὲ τὶς μεταφράσεις του κ.λπ., προϊόντα τῆς ἔντονης συγγραφικῆς καὶ ἐκδοτικῆς του δραστηριότητος, παράλληλης πρὸς τὴν ἀγωνιστικὴ, συνωμοτικὴ καὶ ὀργανωτικὴ — ὠραία σύνθεση θεωρίας καὶ πράξης — ὁ Ρήγας προσπάθησε, στὸ πλαίσιο τῆς μέριμνάς του γιὰ τὸ μέλλον τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἀφ' ἑνὸς μὲν νὰ προκαλέσει εὐρύτερες ἰδεολογικὲς ζυμώσεις καὶ νὰ ἀφυπνίσει καὶ διαπλάσει συνειδήσεις, προβάλλοντας τὶς φιλελεύθερες καὶ δημοκρατικὲς ἰδέες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τῆς γαλλικῆς Ἐπανάστασης· ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ καλλιεργήσει καὶ προωθήσει τὴν προσέγγιση καὶ τὴ συνεννόηση τῶν λαῶν τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης. Ἐὰν ἡ δευτέρη αὐτὴ ἐπιδιώξις του καθυστέρησε νὰ ὑλοποιηθεῖ, ὥστόσο ἡ πρώτη, ἡ συνύφανση ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἔφερε εὐτυχῶς καρπούς, τοὺς ὁποίους ὁ ἴδιος καθάγισσε μὲ τὸ αἷμα του. Ἔτσι, ἐμεῖς οἱ Ἕλληνες τὸν τιμοῦμε ὡς ἐθνεγέρτη καὶ ἐθνομάρτυρα — ἀεστάθη ὁ μέγας εὐεργέτης τῆς φυλῆς μας, τὸ μελάνι του θὰ εἶναι πολύτιμο ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅσο τὸ αἷμα του ἅγιο· ἔγραψε τροπάρια ἄλλο σόϊ), εἶπε ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης —, μαζὶ δὲ μὲ τοὺς ἄλλους βαλκανικοὺς λαοὺς ὡς πρωτεργάτη τῆς ἀμοιβαίας κατανόησης, εἰρηνικῆς συνύπαρξης καὶ συνεργασίας μὲ προοπτικὴ μιᾶς μελλοντικῆς συναδέλφωσης.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΕΙΔΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ἀμαντος Κ., Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινῆ (1930).
 Βολίδης Θ., Τὸ πολίτευμα τοῦ Ρήγα (1924).
 Βουρνᾶς Τ., Ὁ πολίτης Ρήγας Βελεστινῆς (1956).
 Βρανούσης Α., Ρήγας (Βασικὴ Βιβλιοθήκη τ. 10, 1953 καὶ 1963).
 Δασκαλάκης Ἀπ., Μελέται περὶ Ρήγα Βελεστινῆ (1964).
 Δασκαλάκης Ἀπ., Τὸ πολίτευμα τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ (1976).
 Δασκαλάκης Ἀπ., Τὰ ἐθνεγερτικὰ τραγούδια τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ (1977).
 Dascalakis A., Les œuvres de Rhigas Vélestinlis (Paris, 1937).
 Dascalakis A., Rhigas Vélestinlis. La Révolution française et les préludes de l'indépendance grecque (Paris, 1937).
 Ζακοθηρὸς Α., Ὁ Ρήγας καὶ τὸ ὄραμα τοῦ οἰκουμενικοῦ κράτους τῆς Ἀνατολῆς («Ἐκλογὴ» τ. IV, 1948).

- Καραμπερόπουλος Δ.*, "Όνομα και καταγωγή του Ρήγα Βελεστινλή (Έπισημ. Έταιρεία «Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα», 1997).
- Κιτρομηλίδης Π.*, Ρήγας Βελεστινλής. Θεωρία και πράξη (1998).
- Λάμπρος Σπ.*, 'Αποκαλύψεις περί του μαρτυρίου του Ρήγα (1892).
- Legrand E. - Λάμπρος Σπ.*, 'Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και τών σὺν αὐτῷ μαρτυρησάντων (1891 καὶ 1996).
- Manassis A.*, L'activité et les projets politiques d'un patriote grec dans les Balkans vers la fin du XVIIIe siècle («Balkan Studies» τ. 3, Θεσσαλονίκη, 1962).
- Μάνεσης Ἀρ.*, 'Η φιλελεύθερη καὶ δημοκρατικὴ ἰδεολογία τῆς Ἐθνικῆς Ἐπανάστασης τοῦ 1821 («Ἐπίσημοι Λόγοι» Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 1987).
- Μιχαλόπουλος Φ.*, Ρήγας ὁ Βελεστινλής (1930).
- Πανταζόπουλος Ν.*, Ρήγας Βελεστινλής. Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ Ἑλληνισμοῦ, προάγγελος τῆς Ἐπαναστάσεως (ἔκδ. Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1964).
- Πανταζόπουλος Ν.*, Ἑλληνικαὶ καταβολαὶ καὶ ξενικαὶ ἐπιδράσεις εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ρήγα Βελεστινλή (Θεσσαλονίκη, 1974).
- Παπατόλιας Ἀπ.*, Οἱ συνταγματικὲς ἐγγυήσεις τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος τοῦ Ρήγα («Τὸ Σύνταγμα» 1998 σ. 457 ἐπ).
- Περραιβὸς Χρ.*, Σύντομος βιογραφία τοῦ αἰδίδιμου Ρήγα Φερραίου, τοῦ Θετταλοῦ (1860 καὶ 1997).
- Στάθης Ε.Σ.*, Τὸ Σύνταγμα καὶ ὁ Θούριος τοῦ Ρήγα (1996).
- Woodhouse C. M.*, Ρήγας Βελεστινλής. Ὁ πρωτομάρτυρας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης (1997).